

KOVÁCS ENDRE, PARIPÁS BÉLA,

FIZIKA I.

9

A Műszaki Földtudományi Alapszak tananyagainak kifejlesztése a
TÁMOP 4.1.2-08/1/A-2009-0033 pályázat keretében valósult meg.

IX. KÖRFOLYAMATOK, HŐERŐGÉPEK

1. BEVEZETÉS

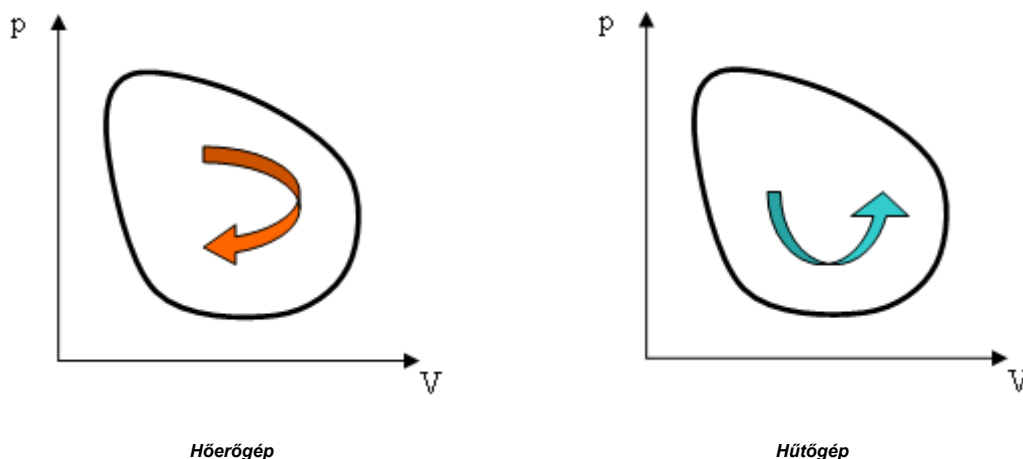
Bármely (*reverzibilis*) körfolyamat végére a rendszer visszakerül abba az állapotba, ahonnan elindult. A részfolyamatok során változhat a hőmérséklete, belső energiája, stb., de az egész körfolyamatra nézve a változás nulla. Ebből persze nem következik, hogy a rendszeren végzett összes munka, ill. a rendszerrel közölt összes hő nulla, csak az, hogy az összegük nulla.

Tehát végeredményben két eset van:

1. a rendszer hőt vesz fel és pozitív munkát végez (**hőerőgép**), vagy
2. a rendszeren munkát végez a környezete és hőt ad le a környezetének (**hűtőgép**).

Meg fogjuk látni, (a II. főtétele miatt) hogy az 1. esetben kell lennie olyan szakasznak is, amikor hőt ad le a gáz, mivel a felvett hőt lehetetlen 100%-ban munkává alakítani.

Ha a p - V diagramon ábrázoljuk a körfolyamatot, akkor vagy az óramutató járásával megegyező irányban, vagy ellentétesen irányítjuk a görbét. Előbbi esetben nagyobb nyomáson tágul a gáz és kisebb nyomáson húzódik össze, tehát a gáz által végzett munka nagyobb, mint a gázon végzett. Ekkor a fenti 1. eset áll fent.

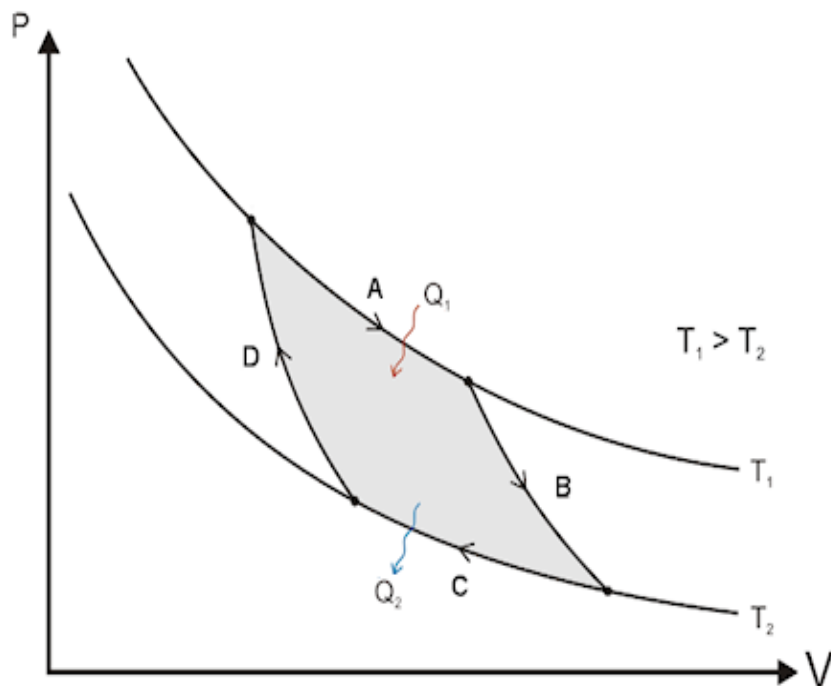

2. CARNOT-CIKLUS

Nicolas Léonard Sadi
Carnot
(1796–1832) francia
fizikus, mérnök.

A Carnot-ciklus egy speciális körfolyamat, amely **két izoterm** (legyenek A és C) valamint **két adiabatikus** (B és D) szakaszból áll. Tehát a gáz az A szakaszban nagyobb nyomáson és hőmérsékleten tágul, aztán a B szakaszban hőkölés nélkül tovább tágul, és ezért lehűl, a C szakaszban alacsonyabb hőmérsékleten összenyomódik, a D -ben pedig a további összenyomás hatására melegszik.

Carnot-körfolyamat a pV diagramon

Számoljuk ki, melyik szakaszon mennyi hőt vett fel a gáz és mennyi munkát végzett.

"A" szakasz: $\Delta E_{\text{g}} = 0$, Q_A -t felvesz a T_1 hőmérsékletű hőtartályból (kazánból), azt le is adja W_A munka formájában: $W_A^* = nRT_1 \ln \frac{V_2}{V_1} = Q_A$.

A "C" szakaszban Q_C -t lead a T_2 hőtartálynak (hűtő, mert $T_2 < T_1$, vagyis Q_C negatív). Ebben a szakaszban a környezet végez a gázon W_C munkát, azaz $W_C^* = nRT_2 \ln \frac{V_4}{V_3} = Q_C$ (ez negatív, a rendszer "visszaveszi" a korábban elvégzett munka egy részét).

A "B" és "D" szakaszon a hőközlés nulla ($Q = 0$), a hőmérséklet-változásokra $\Delta T_B = -\Delta T_D$, ezért $\Delta E_{\text{g}}(B) = -\Delta E_{\text{g}}(D)$ vagyis $W_B = -W_D$. Vagyis amikor az egész folyamatra összegezzük a munkát és a felvett hőt, az adiabatikus szakaszok kiesnek.

A termikus hatásfok a hasznos $W_A + W_C$ munka és a kazánból (T_1) felvett Q_A hő hányadosa

$$\eta = \frac{W_A^* + W_C^*}{Q_A} = \frac{W_A^* + W_C^*}{W_A^*} = \frac{nR(T_1 \ln \frac{V_2}{V_1} + T_2 \ln \frac{V_4}{V_3})}{nRT_1 \ln \frac{V_2}{V_1}}$$

Használjuk a *Poisson-egyenletet*: $TV^{\kappa-1} = \text{áll}$, felírva a "B" és a "D" szakaszra

$$\left(\frac{V_3}{V_2}\right)^{\kappa-1} = \frac{T_1}{T_2} \quad \text{és} \quad \left(\frac{V_4}{V_1}\right)^{\kappa-1} = \frac{T_1}{T_2}$$

ebből $\frac{V_3}{V_2} = \frac{V_4}{V_1}$, azaz $\frac{V_2}{V_1} = \frac{V_3}{V_4}$ tehát $\ln \frac{V_2}{V_1} = -\ln \frac{V_4}{V_3}$. Ezzel a hatásfok:

$$\eta = \frac{T_1 - T_2}{T_1} = 1 - \frac{T_2}{T_1}$$

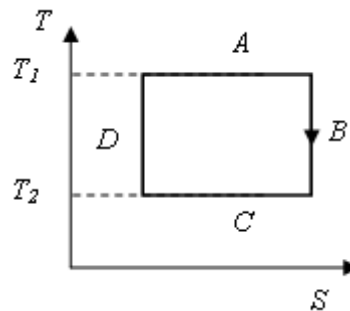
vagyis a veszteséghányad $\frac{T_2}{T_1}$. Minél nagyobb a kazán és a hűtőközeg hőmérsékletkülönbsége, annál nagyobb a hatásfok. Ez sohasem lehet 100%, ahhoz $T_2 = 0K$ -es hőtartály kellene!

A T-S diagramon a Carnot-ciklus egy téglalap, mivel a két adiabatikus szakaszon nincs entrópiaváltozás, a két izotermikus szakaszon pedig $Q_A = nRT_1 \ln \frac{V_2}{V_1}$ és $Q_C = nRT_2 \ln \frac{V_4}{V_3} = -nRT_2 \ln \frac{V_2}{V_1}$, és az

állandó hőmérsékleten érvényes $\Delta S = \frac{Q}{T}$ összefüggésből

$$\Delta S_A = \frac{Q_A}{T_1} = nR \ln \frac{V_2}{V_1} = -\frac{Q_C}{T_2} = -\Delta S_C$$

vagyis a két entrópiaváltozás nagysága megegyezik.

Megjegyzés: általában is igaz, hogy a TS diagramon a hurok területe megadja a körfolyamatban a gáz által felvett vagy leadott nettóhőt (körüljárástól függően).

Számítsuk ki a Carnot-ciklus hatásfokát most a TS-diagramból:

$$\eta = \frac{W_A^* + W_C^*}{Q_A} = \frac{Q_A + Q_C}{Q_A} = \frac{\Delta S_A T_1 + \Delta S_C T_2}{\Delta S_A T_1} = \frac{T_1 - T_2}{T_1}$$

vagyis ugyanezt kapjuk, mint fent.

ANIMÁCIÓ

Bebizonyítható, hogy nemcsak ideális gázzal, hanem bármilyen más közeggel végeztetve a Carnot-körfolyamatot, ugyanazt kapjuk a hatásfokra. Azt is be lehet bizonyítani, hogy ez a hatásfok maximális, azaz bármilyen termodinamikai körfolyamattal valósítunk meg egy hőerőgépet, annak hatásfoka nem lehet nagyobb, mint $T_1 - T_2 / T_1$, ahol T_1 a legnagyobb, T_2 a legkisebb hőmérséklet, amit a gáz a folyamat során felvesz. Mivel ez a hatásfok kisebb, mint 1, visszakaptuk a II. főtétel állítását: semmilyen periódikusan működő hőerőgép nem tud hőt teljes egészében munkává alakítani. Ezen felül, ha a körfolyamat reverzibilis, a rendszer entrópia-változása nulla, ha irreverzibilis, akkor pozitív.

SZÁMOLÁSI FELADAT

FELADAT

Ideális Carnot körfolyamatot végző hőerőgép periódusonként $Q_1=25000\text{J}$ hőt vesz fel a melegebb hőtartályból, mely hőmérséklete $T_1=300^\circ\text{C}$. A hűtő hőmérséklete $T_2=70^\circ\text{C}$. Számítsa ki az egy periódusban végzett munkát (W_p), továbbá a hűtőnek leadott hőt (Q_2).

Megoldás

Az egy periódusban végzett munka:

$$W_p = (T_1 - T_2) / T_1 \cdot Q_1 = 7497\text{J}$$

A hűtőnek leadott hő nagysága a felvett hő (Q_1) és a végzett munka W_p különbsége, mivel az energia nem vész el:

$$Q_2 = Q_1 - W_p = 17503\text{J}$$

3. HŰTŐGÉPEK, HŐSZIVATTYÚK

Ha az előbbieken leírt folyamatot fordítva végeztetjük, akkor a gázon pozitív munkát kell végeznünk, emellett a hűtőből vesz fel hőt a gáz és a felvett hő és a végzett munka összegét leadja a kazánnak. Ez azt jelenti, hogy hűtőgépként működik a berendezés, vagyis hő ment át az alacsonyabb hőmérsékletű hőtartályból a magasabb hőmérsékletűbe, de nem magától (tehát nincs ellentmondás a II. főtétellel), hanem külső munka befektetése árán. A hűtőgép jellemzésére hatásfok helyett ún. jóság tényezőt használnak, amely a hűtendő térből elvont energia (ez a célja a gépnek) és a befektetett munka (ezért fizetünk) hányadosa, azaz

$$\eta = \frac{Q_C}{W_A + W_C} = \frac{T_2}{T_1 - T_2}$$

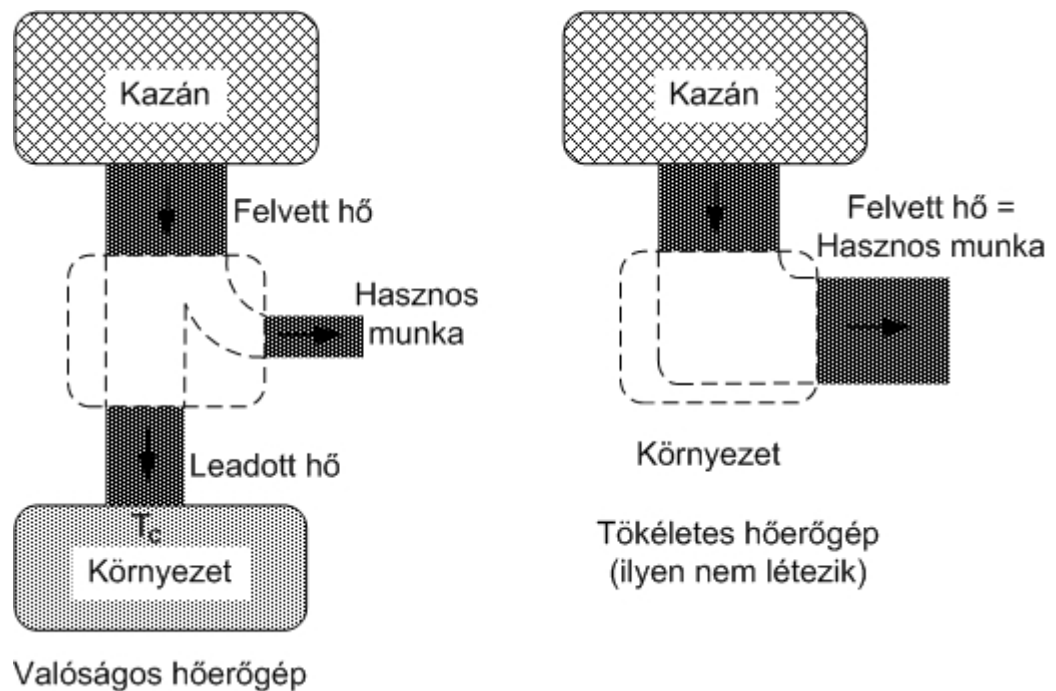
akkor a legnagyobb, ha a hőmérsékletkülönbség kicsi. A valóságos hűtőgépekben természetesen nem pont Carnot-körfolyamatot alkalmaznak.

Ha a hűtőgép lehűtendő tere pl. a föld alatt lévő tartály, akkor a berendezés onnan fogja elvinni a hőt és az (elektromos hálózatról) felvett munkával együtt leadja a fűtendő helyiségben, pl. a lakásban. Ezt a ténylegesen létező és nagyon jó hatásfokú fűtési módszert **hőszivattyúnak** hívják. Jóságát tényezőjét a leadott hő (ez melegíti a szobát) és a felvett munka hányadosaként értelmezhetjük:

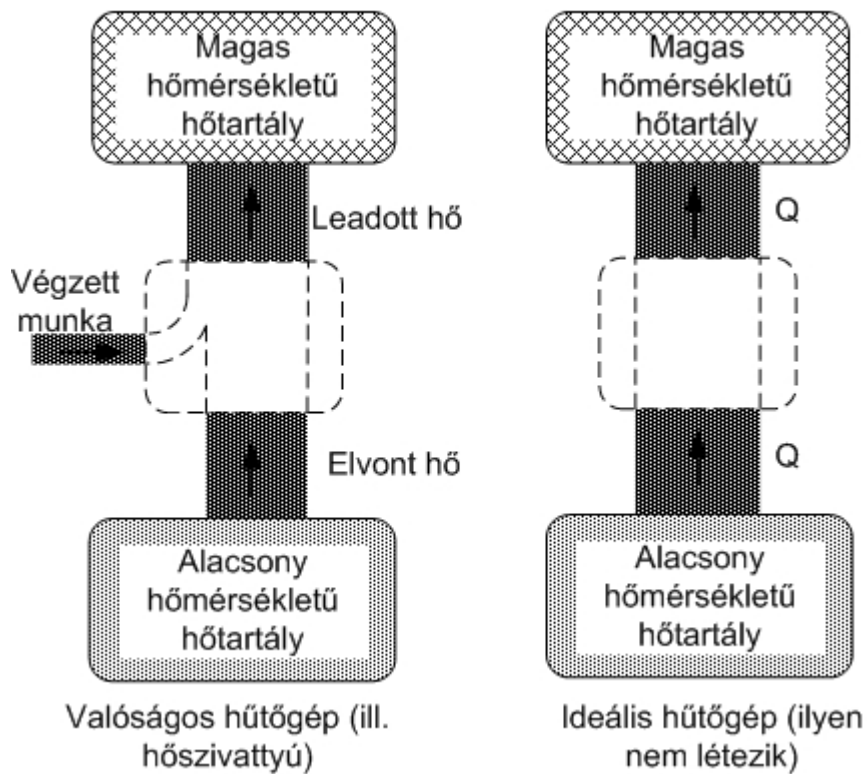
$$\eta = \frac{Q_A}{W_A + W_C} = \frac{T_1}{T_1 - T_2}$$

Ez is akkor a legnagyobb, ha minimális a hőmérséklet-különbség, ezért szokták a földbe süllyeszteni a T_2 hőtartályt, mert ott télen jóval kevésbé van hideg, mint kint. A módszer elterjedését többek között a szükséges berendezés kiépítésének terjedelmes és költséges módja lassítja.

Az alábbi ábrákon hőerőgép és hűtőgép energetikai folyamatait vázoltuk fel. A bal oldalon valóságos, a jobb oldalon ideális gépeket ábrázoltunk, utóbbiak másodfajú örökmozgók lennének.

Hőerőgép működése

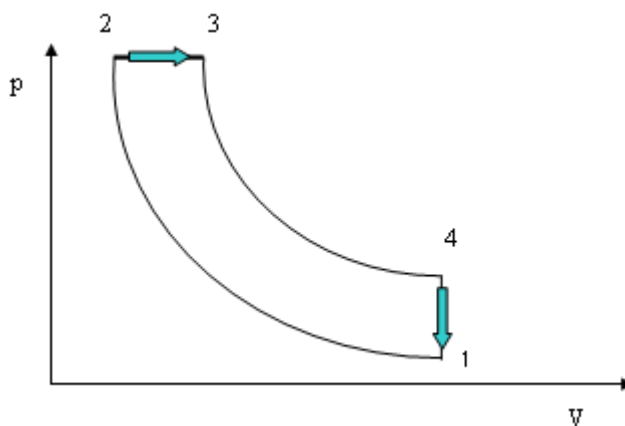
Hűtőgép működése

4. ELLENŐRZŐ KÉRDÉSSOR

HŐTAN - KÖRFOLYAMATOK, HŐERŐGÉPEK

Többször megoldható feladat, **elvégzése kötelező**.
A feladat végső eredményének a mindenkor **legutolsó megoldás** számít.

Az alábbi ábrán egy ideális Diesel-körfolyamat látható, amely izobár, izochor és adiabatikus részfolyamatokból áll. Döntse el, hogy az állítások igazak vagy hamisak!

1. Az 1-2 folyamatban a gáz expandál.

I	H

2. A 2-3 folyamatban növekszik a gáz hőmérséklete.

I	H
3. A 3-4 folyamatban a gáz hőt ad le a környezetének.

I	H
4. A 2-3 folyamat adiabatikus expanzió.

I	H
5. A munkavégzés a 4-1 pontok között történik.

I	H
6. A tüzelőanyag elégetéséből származó hő bevezetése az 1-2 folyamatban történik.

I	H
7. A hő bevezetése állandó nyomáson történik.

I	H
8. Kizárólag a 4-1 szakaszban ad le hőt a gáz.

I	H
9. A körfolyamatból munka a 3-4 állapotváltozásnál is nyerhető.

I	H
10. A körfolyamat végeredményben hőerőgéppel felel meg.

I	H